

SAMLAREN

T I D S K R I F T

F Ö R

S V E N S K L I T T E R A T U R H I S T O R I S K

F O R S K N I N G

NY FÖLJD. ÅRGÅNG 33

1952

U P P S A L A 1 9 5 3

S V E N S K A L I T T E R A T U R S Ä L L S K A P E T

UPPSALA 1953

ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI AB

537165

Obstfelders »Jeg ser» analysert à la Cleanth Brooks.

Av Arne Hannevik.

Cleanth Brooks er av »the New Critics» den som med størst hell har dyrket den form for diktanalyse som er blitt kalt »close reading». Derimot er han ingen betydelig teoretiker. De teoretiske betraktninger som finnes i »The Well Wrought Urn» (N. Y. 1947), det verk av Brooks vi i det følgende særlig holder oss til, er dels angrep på den historisk-relativistiske oppfatning av diktningen, dels polemikk mot den alminnelig anvendte »scholarly» interpretasjonsteknikk. Denne metode søker å redusere et dikts »innhold» til et entydigt utsagn, og betrakter metaforer, bilder, rytme etc. som ornamenter omkring dette sentrale utsagn. — Alt dette er dog heller et forsvar for hans rett til å benytte sin egen fortolkningsmetode enn en egentlig teoretisk underbygning av denne metode.

Likevel har Brooks's form for »close reading» sitt grunnlag i et bestemt syn på diktningen. Dette syn, som finnes fragmentarisk uttrykt i »The Well Wrought Urn», deler Brooks med flere andre av »the New Critics», og han har til dels overtatt det fra teoretikere som T. S. Eliot, I. A. Richards, W. Empson, R. Wellek og W. M. Urban.

Ethvert dikt meddeler ifølge Brooks en erfaring som ikke lar seg uttrykke fullgyldig på noen annen måte enn i diktet. Denne sjelelige erfaring er høyt organisert og oppleves i diktet som en helhet. Den meddeles i et språk som ikke streber etter det naturvitenskapelige språks presise entydighet, men som for å kunne meddele erfaringens strukturerte kompleksitet, dens »enhet i mangfold», er motsigelsesfylt, flertydigt og ironisk. I diktet spiller ordenes konnotasjoner en like stor rolle som denotasjonene, og det viktigste virkemiddel er metaforen: »The essence of poetry is metaphor» (p. 223). Derfor lar et dikt seg heller ikke tolke uttømmende hvor omfangsrik en parafrase av det enn er.

Et dikt er en organisk helhet som holdes sammen av en totalholdning eller en totalstemning. Denne enhet oppstår ved at de innbyrdes uforenelige meninger, holdninger og vurderinger, både av følelsesmessig og intellektuell karakter, som den i diktet gitte situasjon utløser, tvinges sammen til en helhet. Diktet er »a coherent and powerful structure of attitudes». (p. 225.) Disse holdninger spiller dikteren ut mot hverandre uten å ta parti for dem. Diktet er »the dramatization of an experience (real or imagined, or with elements of both)» . . . (p. 201.) Diktet blir et drama som utspilles mellom disse forskjellige holdninger. De settes i forhold til hverandre, modifierer hverandre, og utvikles fram mot en konklusjon som er meningsløs i enhver annen kontekst enn diktets. Diktet er således »a pattern

of resolved stresses». (p. 186). Jo større spenningen er mellom elementene i diktet, jo mer kompleks grunnholdningen i diktet er, desto mer verdifullt er diktet.

Hensikten med Brooks's analyser av det enkelte dikt er å forsøke å påvise denne dets verdi. Derfor underkaster han diktet en »ironisk kontemplasjon» for å undersøke om det regner med alle de forskjellige holdningsaspekter som den i diktet gitte situasjon kan utløse, og derfor legger han ved selve diktanalysen vekt på: »(1) wit, as an awareness of the multiplicity of possible attitudes to be taken toward a given situation; on (2) paradox, as a device for contrasting the conventional views of a situation, or the limited and special view of it such as those taken in practical and scientific discourse, with a more inclusive view; and on (3) irony, as a device for definition of attitudes by qualification.» (p. 230.)

Noe fast spørreskjema synes ikke Brooks å gå ut fra ved de enkelte analyser. Han forandrer utgangspunkt for hver ny analyse. Mester-essayet »The Naked Babe and the Cloak of Manliness» utvikler seg fra en undersøkelse av en vanskelig metaforisk passasje i »Macbeth» til en analyse av to av stykkets grunn-metaforer, hvis forgreninger og dimensjoner gjennom hele dramaet risses opp. Til slutt munner analysen ut i en tolkning av den vanskelige passasje der begge metafor-kompleksene viser seg å krysse hverandre. Allerhelst tar Brooks sitt utgangspunkt i de vanskeligheter tidligere kritikere har hatt med et dikt når de skulle forklare seg dets verdi, se sammenhengen i dets symboler eller komme til klarhet over hva diktet »sa» om det tema det behandlet. I slike tilfelle viser Brooks at han ved å anvende sin analysemetode kan kaste nytt lys over diktet.

Sammenfattende kan man si at Brooks's analyser former seg som en fortløpende kommenterende tolkning av diktet, idet han stadig har for øye den situasjon diktet springer ut av og den dramatiske utvikling av det kompleks av ironisk kvalifiserte holdninger overfor denne situasjon diktet meddeler. Han starter gjerne med en kort redegjørelse for diktets tema, og underveis oppholder han seg særlig ved metaforene for å antyde hvordan de utvikler og modifierer temaet. Han påviser hvilke forskjellige implikasjoner og dimensjoner metaforene har i konteksten, setter dem i forhold til hverandre og i forhold til den eller de grunn-metaforer han synes å mene at det finnes i ethvert dikt. Som Empson leter han etter ambiguities, men tolker dem kun i forhold til den funksjon de har i hele diktet, dvs. han forsøker å se i hvilken grad de nærmere definerer holdninger eller spenninger mellom holdninger i diktet. Særlig er han vår for ironiske undertoner i teksten, og for de mindre, nesten umerkelige skiftninger i diktets stemning, dets »tone». — Till slutt forsøker han å summere opp hva diktet »sier» om det tema det har behandlet, idet han søker å uttrykke seg så paradoksalt som mulig. — Det er nemlig Brooks's tro at vi kan antyde hva et dikt »says if we allow ourselves enough words, and if we make enough reservations and qualifications, thus attempting to come nearer to the poem by successive approximations and refinements, gradually encompassing the meaning and pointing to the area in which it lies rather than realizing it.» (p. 188, note.) Men fullstendig kan en slik form for analyse selvsagt aldri bli.

Av det foregående vil man ha sett at Brooks's måte å analysere et dikt på ikke i egentlig forstand er en strengt vitenskapelig metode, men heller er en måte å forholde seg på overfor diktning. Den kan derfor ikke tilegnes mekanisk ved at man lærer seg en del »rules of thumb». Dertil er den for avhengig av Brooks's egen høyt utviklede poetiske følsomhet.

Det følgende blir derfor ikke noen fullstendig analyse, men et forsøk på å vise hvilken retning en analyse av Brooks ville ha tatt hvis han selv skulle ha behandlet et dikt som Obstfelders »Jeg ser». — Vi evner heller ikke å gi vår analyse den språklige utformning Brooks gir sine essays. Dette litterære, nesten kunstnerisk gjenskapende ledd ved den kritiske virksomhet, som er så høyt utviklet hos Brooks, stiller jo leseren sympatisk mot analysen, påvirker hans holdning til diktet og meddeler indirekte en vesentlig del av analysen.

*

JEG SER

Jeg ser på den hvide himmel,
jeg ser på de gråblå skyer,
jeg ser på den blodige sol.

Dette er altså verden.
Dette er altså klodernes hjem.

En regndråbe!

Jeg ser på de høie huse,
jeg ser på de tusende vinduer,
jeg ser på det fjerne kirketårn.

Dette er altså jorden.
Dette er altså menneskenes hjem.

De gråblå skyer samler sig. Solen blev borte.

Jeg ser på de velklædte herrer,
jeg ser på de smilende damer,
jeg ser på de ludende heste.

Hvor de gråblå skyer blir tunge.

Jeg ser, jeg ser . . .
Jeg er vist kommet på en feil klode!
Her er så underligt . . .

*

Det råder antakelig en tilnærmet enighet om hva dette dikt »handler» om og hvilken erfaring det gir oss å oppleve det. Det uttrykker, grovt sagt, en sjelelig tilstand der en følelse av å være utenfor og fremmed dominerer. Det handler om et av disse øyeblikk da man liksom har falt ut av sammenhengen med den ytre omverden, og derved også med seg selv, og anskuer denne ytre verden under en uvanlig synsvinkel og med en merkelig detasjert holdning til det man ser.

Det er et meget enkelt dikt, tilsynelatende. Det er ikke vanskelig å forstå og tilegne seg. Dets treleddede komposisjon er klar. Diktet består av en oppbygging av et synsbilde, kontrastert av utsagn om dette bildes vesen, det hele akkompagnert av skildringen av uværet som truende nærmer seg. Hele denne utvikling toppe seg så opp i siste strofe der diktets »jeg» uttaler seg som sin egen relasjon, eller mangel på relasjon, til de iaktttatte ting.

Det intrikate ved diktet, og det som vel forårsaker dets egenartede virkning, er at en viss relasjon mellom dikteren (vi bruker i det følgende denne betegnelse om diktets »jeg», som dog i dette tilfelle ikke må forveksles med privatmennesket Obstfelder) og de av ham iaktttatte ting er til stede og utvikles gjennom hele diktet, og at dette for en stor del meddeles oss indirekte.

I diktets første strofe beskrives scenens øvre bakgrunn, himmelen med dens skyer og sol. Diktets anslag er tungt: skyene er gråblå, dvs. et regnvær er i vente, og solen er blodig. Den ytre årsak til solens farge er selv sagt himmelens hvite hinne, men ved at dikteren bruker »blodig» som betegnelse på solen og ikke bare en vanlig fargeangivelse, får dette ord, som i og for seg er tungt, en videre betydning. Det antyder at solen er såret og holder på å gå under. Mens strofens to første linjer ved sin nøkternt denoterende form ikke antyder noen særlig interesse fra dikterens side for de registrerte inntrykk, synes det faktum at solen er »blodig» å angå ham utover det at den har en viss farge.

I den annen strofe kommenterer og bestemmer dikteren nærmere det han har sett:

Dette er altså verden.

Ordet »altså» har i konteksten en ganske egenartet virkning. Det synes å uttrykke at dikteren gjenkjenner, litt overrasket, noe han har en viss forestilling om, noe han tidligere har hørt om eller muligens også sett. Men der er også en svak nyanse av skuffelse i det: var det ikke noe mer? — Denne skuffelse antydes også ved den nesten ironiske diskrepans der er mellom de fenomener dikteren har sett og det begrep han anvender på dem, og hvorved det også antydes at han hadde ventet å møte noe annet. Den »hvite himmel» som stenger ute det blå himmelhvelv, »de gråblå skyer» og »den blodige sol», dette er alt dikteren betegner med det ellers vide begrep »verden». Nå er imidlertid »verden» et så vagt begrep at leseren til en viss grad går med på at det sette kan være identisk med »verden».

I neste linje kommer imidlertid som en nærmere bestemmelse av »verden»:

Dette er altså klodernes hjem.

Det er meget vanskelig å forstå hva som menes med dette. Ved »klodernes hjem» kan man ifølge det ptolemeiske verdensbilde forstå jorden, som her var antatt å være universets sentrum. I så fall leder uttrykket tanken videre til den etterfølgende del av diktet. — Ifølge det kopernikanske verdensbilde var solen det sentrum som planetene, dvs. »klodernes» kretset om. Uttrykket skulle da vise tilbake til solen. — Endelig kan man med »klodernes hjem» ifølge det moderne verdensbilde forstå verdens-

rommet som tilholdssted for alle himmellegemer. Denne siste fortolkning er mest sannsynlig. Men verdensrommet har ikke dikteren sett. Himmelen hvite hinne har hindret ham fra det! Men ved at dikteren først har brukt betegnelsen »verden» på det sette, ledes tanken også til verdensrommet, samtidig som vi har lettere for å godta »klodernes hjem» når det kommer som en slags apposisjon til det ubestemmelige »verden». Er dette siste alternativt riktig blir det en ironisk mangel på konformitet mellom dikterens iakttakelse og hans refleksjon, noe som kunne tyde på at han er litt skuffet eller forvirret. — Det mest sannsynlige er dog at leserens tanker glir mellom alle disse mulige tolkninger uten å stanse ved noen av dem, idet ingen føles helt tilfredsstillende som benevnning på de iaktatte fenomener.

At dikteren i denne sammenheng benytter det med varme konnotasjoner beheftede ordet »hjem» i en ellers så kald kontekst, kan muligens tyde på at han har ventet å se noe følelsemessig mer tilfredsstillende enn »de gråblå skyer» og »den blodige sol».

Det viktige ved denne andre strofe er at vi allerede her får fastslått dikterens grunnholdning overfor den ytre verden. De iaktatte ting interesserer ham ikke på annen måte enn som objekt for hans iakttakelse og refleksjon, samtidig som der antydes en viss underliggende, ironisk maskert skuffelse ved den mangel på korrespondanse der synes å være mellom indre refleksjon og ytre iakttakelse, mellom indre forventning og ytre realitet.

Den neste linje:

En regndråbe!

kan gi rom for mange tolkningsmuligheter. Det er den første av de enkle strofer som angir at uværet nærmer seg. Samtidig som den varsler om regn, har den en kompositorisk funksjon: dikterens blikk beveger seg fra himmelen til jorden idet han betrakter den. Dessuten kommer den som en slags apposisjon til »verden» og »klodernes hjem». Regndråpen synes å være et symbol på dem, et lite bilde av et ordnet kosmos. Men det er vanskelig å tolke linjens eventuelle symbolske betydning, hvis den da ikke har nettopp denne funksjon i diktet: dikteren føler at den har en viss betydning men klarer ikke i sin nåværende sinntilstand å innse denne betydning.

I den neste strofe meddeler dikteren sine inntrykk fra de nærmere omgivelser, en gate i en større by. Han beholder den samme detasjerte holdning overfor det han ser. Hans blikk stanser ikke ved noe bestemt før ved det fjerne kirketårn. Det bare *glir* over husenes fasader og de »tusende vinduer». Disse omgivelser er for ham kun kulisser uten noen særlig betydning. Han forsøker ikke å trenge inn gjennom vinduene. Han noterer kun vinduenes antall og husenes høyde. Kirketårnet står mer presist i strofen, men synes ikke ellers å ha noen særlig vekt.

Så følger den andre resonnerende strofe:

Dette er altså jorden.

Her er ironien eksplisit. Etter å ha beskrevet et gateparti i en større by, uten flora og uten naturformasjoner, kaller dikteren det for »jorden».

Også i neste linje er denne ironi, som både betegner en skuffelse og en dom over det han ser, til stede.

Dette er altså menneskenes hjem.

Dikteren kaller her noen så kalde og lite følelsevekkende omgivelser som de han har beskrevet for et »hjem». — Selve uttrykksmåten gir beskjed om en viss avstand mellom dikteren og menneskene. De er for ham »de andre». Han synes ikke å innbefatte seg selv blant dem. — Det paradoksale ved uttrykksformen er at han jo samtidig også er et menneske, og at det derfor er sitt eget hjem han iakttar og vurderer på denne desengasjerte måte. — Han har liksom ikke bare mistet den følelsemessige kontakt med sine ytre omgivelser men også med den del av ham selv hvis eksistens beror på et engasjert forhold til disse omgivelser.

Den enkle strofen

De gråblå skyer samler sig. Solen blev borte.

forteller videre om uværet som trekker opp. — I disse tre enkle strofer beskrives det eneste som på det ytre plan skjer i diktet, bortsett da fra at betrakterens blikk beveger seg.

I neste strofe har dikterens blikk nådd menneskene og hestene omkring ham. Han har den samme desinteresserte holdning til sine medmennesker som til det han tidligere har sett. De er kun objekter for hans iakttakelse. — Han ser dem heller ikke som kvinner og menn, men som »damer» og »herrer», dvs. som mennesker der på en måte er drept av sivilisasjonens og selskapslivets konvensjoner. Og han ser bare de kjennetegn de har som konvensjonelle selskapsmennesker: herrene er »velklædte» og damene er »smilende», flørtens kokette smil.

Midt inne i dette bilde av overfladiske selskapsmennesker kommer så diktets mest presise detalj:

jeg ser på de ludende heste.

der »ludende» ikke bare angir en meget presis sansning, en bestemt form, men også angir at hestene lider i denne verden, og at dikteren til en viss grad føler medynk med dem. Synsbildets presisjon tyder på at dikteren her er sterkere opptatt av det han ser enn han har vært tidligere. Hestene presses mot jorden under tilværelsens byrde, og viser den samme nedadrettede bevegelse som diktets neste strofe:

Hvor de gråblå skyer blir tunge.

Man kunne ha ventet en tredje reflekterende strofe før denne, men den har uteblitt, hva enten grunnen nå er at dikteren ikke har begreper som kan dekke det han har sett, eller synsbildet har rykket så nær innpå ham at han ikke klarer å få en slik avstand til det at han kan reflektere ironisk over det. Uværet har nå rykket truende nær. Skyene har senket seg og rommet har lukket seg helt omkring betrakteren. (Her er det en antydning om klaustrofobi.)

Dikterens blikk som har beveget seg fra det høye og fjerne til det nære, løsriver seg i siste strofes første linje fra omgivelsene, og konsentrerer seg kun om den ene ting: å se.

Jeg ser, jeg ser...

Man aner under ordene at dikteren ikke forstår meningen med det han har sett.

Så kommer diktets mest kjente verslinje:

Jeg er vist kommet på en feil klode!

I den uttrykker dikteren sin totale mangel på kontakt med den omverden han har iakttatt. Han anknytter til sine tidligere refleksjoner, men denne gang dreier det seg ikke om de iaktatte ting sett i forhold til hans begreper om dem og hans forventning om deres egenart, uten om hans eget direkte forhold til sin omverden. Dikteren selv er blitt objekt for refleksjonen. Denne omverden løsriver han seg delvis fra ved å føre inn en eventuell annen klode der han ikke ville ha vært kommet »feil». — Men samtidig har dette i og for seg oppsiktsvekkende utsagn fått en så nølende form at dets virkning blir neddempet. Der blir intet brudd i diktet. Det fortsetter i samme lavmælte tone som før. — Utsagnets nølende form viser også at dikteren ikke er helt sikker på om han er kommet på en »feil klode» eller ei. Han er ikke den stolte idealist som vet at han hører hjemme i en annen verden. Han er tvert imot usikker på om han hører hjemme noensteds. Derfor blir diktets siste linje ikke en skarp dom over den verden han har hatt for sitt blikk. Dikteren konstaterer kun:

Her er så underligt...

Punkteringen skal vel bl. a. angi at dikteren også her nøler litt. Ordet »underligt» har en veldig vekt i diktet. Det samler opp i seg alt som har vært sagt tidligere i diktet, og det er derfor vanskelig å angi alle nyanser i dets betydning på denne plass i diktet. — Bortsett fra at det er et temmelig vagt ord som betyr at det som det viser til, har virket fremmed og uventet og vakt undring, ligger det også, særskilt i dette tilfelle, en viss vurdering i det. Denne vurdering forutsetter at dikteren tidligere har opplevd eller i hvert fall har en viss forestilling om noe som på ham ikke har virket unormalt, underligt. Med andre ord: trass i at dikteren har mistet kontakten med sin omverden og er usikker på om han i det hele tatt hører hjemme noe sted i universet, er han i stand til å foreta en viss vurdering og utsi noe om sin egen relasjon til det han har sett. Han svever ikke i det rene intet. Han har ikke mistet sitt jeg.

Grunnholdningen i diktet er da en balanse mellom dikterens desengasjement og engasjement både i forholdet til den ytre verden og i forholdet til den del av hans indre verden som utgjør hans forestilling og forventning om den ytre verdens art. Denne paradoksale »balanserende vaklen» greier dikteren å utholde ved at han bak sin iakttakelse og refleksjon holder sitt dikter-jeg intakt. Hans holdning blir da den estetiske: han er den desinteressert interesserte betrakter som i sitt forhold både til sin ytre og sin indre verden (sin forventning, skuffelse og angst), beholder en ironisk distanse. Det er denne holdning som betinger den ro, nesten grensende til følelsesløshet, som dikteren synes å være fylt av, og som gir diktet dets lavmælte grunntone. En grunntone som forøvrig også bibringes ved de mange, nesten monotone gjentakelser, og ved den strenge konsentrasjon om en sansekvalitet.

Vi har ikke kunnet tale om metaforer i denne analyse. Det er dog et spørsmål om ikke hele diktet nettopp handler om metaforens mulighet,

dvs. om der er en korrespondanse mellom den ytre og den indre verden, slik at den ytre virkelighet for dikteren kan være bæreren av en symbolsk betydning. Diktet gir ingen løsning på dette problem, men Obstfelder har lyktes i å gi dette dikt en helt egenartet virkning nettopp ved den usikkerhet som diktets »jeg» svever i på dette punkt, og som setter både dets ytre og dets indre verden i en ganske merkelig og helt original belysning.